

JIRÍ GRUŠA A JEHO FOND VE SBÍRCE MORAVSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

JIRÍ GRUŠA'S ARCHIVE IN THE COLLECTION OF THE MORAVIAN MUSEUM

ROMANA DOMINIKA HRBATOVÁ

MZM – Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření (ODKAZ)

ABSTRACT:

Jiří Gruša (1938–2011) was an eminent Czech poet, novelist, translator and essayist. He entered the world of literature in his native language but he began to write in German after he was stripped of his Czech citizenship for political reasons and moved to Bonn, Germany in 1981. His novel *The Questionnaire: Or Prayer for a Town and a Friend* (written between 28 February and 14 April 1975), which was translated into several languages, brought him world fame. After the Velvet Revolution, Gruša returned to his homeland and entered the diplomatic service. He successively worked as the ambassador of the Czech Republic in Germany and Austria. He strongly advocated the settlement of Czech-German relations.

KEY WORDS: Jiří Gruša, Czech writer and poet, translator, emigrant, exile, ambassador, diplomat, president of the PEN club, Czech-German relations, samizdat.

ÚVOD

Jméno básníka, prozaika, překladatele, esejisty a diplomata Jiřího Gruši nese jedna z budov Moravského zemského muzea – Dům Jiřího Gruši. Právě zde je uložen spisovatelův rozsáhlý a v mnohém cenný fond, který se stal jedním ze zakládajících fondů podsbírky Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření (ODKAZ). S Brnem a jeho kulturní scénou udržoval Jiří Gruša pravidelné pracovní i přátelské kontakty, jako velvyslanec v německy mluvících zemích se zasadil o navázání kulturních vztahů mezi Brnem a Bonnem a mezi Jihomoravským krajem a Dolním Rakouskem. Za tyto zásluhy obdržel v roce 2011 in memoriam Cenu města Brna v oblasti „mezinárodní spolupráce města Brna“.

Muzeum první část fondu získalo již v roce 2010, tedy ještě za života Jiřího Gruši. V následujících letech věnovala muzeu další část pozůstalosti spisovatelova žena Sabine Gruša, která s muzeem i nadále udržuje kontakt a zároveň je velmi nápomocná při samotném zpracovávání jednotlivých materiálů, k nimž poskytuje vyčerpávající komentáře. Patří jí za to poděkování. Zajímavý soubor materiálů daroval i bratr spisovatele Zdeněk Gruša. Fond Jiřího Gruši je tak i nadále živým, je rozšiřován o cenné dokumenty a sbírkové předměty.

STUDENTSKÁ LÉTA

Jiří Gruša se narodil 10. listopadu 1938 – na tzv. „křišťálovou noc“¹ – v Pardubicích do rodiny technického úředníka Emanuela Gruši a jeho ženy Blaženy, rozené Machkové.² Dětství Jiří prožil ve Dvoře Králové, s Pardubicemi jsou spojena jeho školní léta³. Roku 1957 maturoval na Jedenáctileté střední škole v Pardubicích.⁴ Již studijní výsledky na střední škole napovídaly, že Grušovou láskou se stane český jazyk a literatura. Studium oboru historie–čeština, později filozofie–historie na Filozofické fakultě⁵ Univerzity Karlovy bylo logickým vyústěním.⁶ Pětileté studium zakončil Gruša obhájením diplomové práce *Filozofické názory v pracích Václava Černého (1925–1948)*⁷ dne 26. dubna 1962. Jeho vysokoškolský diplom

Obr. 1. Dětská léta Jiřího Gruši.

Obr. 2. Jiří Gruša v roce 1953.

Obr. 3. Pozvánka na promoci dne 5. července 1962.

vydaný v Praze 5. července 1962 nese titul promovaný filozof, učitel pro střední školy, obor filozofie–dějepis.⁸ Ve stejném roce vychází Grušova básnická prvotina s názvem *Torna*⁹. Z období studií se mj. zachoval „Velký sešit“ (jak si ho nazval sám majitel) z roku 1958, v němž se střídají Grušovy básně i osobní poznámky komentující jeho vnitřní dialogy, mnohdy reagující na události vnějšího světa. Podle datací se nejedná o deník v pravém slova smyslu, spíše „občasník“. Dne 25. března si Gruša zapsal: „Zašel jsem též na místo svých smutných příznání – na to místočko blízko Karlova mostu a odtamtud posílal své veršičky po vodě stránku za stránkou. Topily se a to jim patří. To patří mě¹⁰. Živote, ty jež jsi, dej mi napítí se zhluboka a třebaš zalknout dej mi, jenom ne toto nic.“

LITERÁRNÍ ZAČÁTKY

Po studiích nastoupil Jiří Gruša dvouletou vojenskou službu, kde formuloval první koncept své vlastní představy o literárním časopisu, který následně vyústil ve vznik *Tváře*. První číslo vyšlo v lednu roku 1964, redakce se scházela v přidělených místnostech v původních prostorách Topičova domu na Národní třídě. Vedle Jiřího Gruši působili v redakci Jiří Pištora a jako vedoucí redaktor František Vinant. Mezi členy redakční rady byli Antonín Brousek, Miloň Čepelka, Olga Hostovská, Petr Kabeš, Jan Lopatka, Jan Nedvěd, Jiří Němec, Milan Uhde, Ivan Wernisch a později Jaroslav Pacovský. Avšak hned první vydané číslo přilákalo pozornost cenzury. Mluvčím časopisu se stal právě Jiří Gruša, který již v roce 1963 vystoupil na III. sjezdu Svazu československých spisovatelů¹¹. A tak se následně téměř automaticky stal hlavní „tvář“ v kauze druhého čísla nad textem filozofa Ivana Svitáka (vydaného pod pseudonymem Ivan Skála). Každá další Grušova aktivita na sebe strhávala pozornost, což vyústilo v policejní šetření¹², které naštěstí pro spisovatele skončilo jen prokurátorskou důtkou. (GRUŠA 2004, 93) Psychický tlak i názorový nesoulad uvnitř redakční skupiny negativně ovlivnil Grušův zdravotní stav. Následně se věnoval pouze psaní, bez potřeby stálého zaměstnání. V roce 1966 se podílel na vzniku dalšího literárního časopisu, tentokrát autorského, s názvem *Sešity*¹³. Kmenovými autory byli Václav Bělohradský, Ivan Diviš, Josef Jedlička, Petr Kabeš, Miloslav Topinka, Ivan Wernisch a Jan Zábřana.¹⁴ Zde Gruša otiskl na pokračování svůj první román *Mimmer aneb Hra o smrdůcha*¹⁵ (osm kapitol), který opět upoutal pozornost StB. Vyšetřování však bylo zastaveno. Antiutopická próza o fiktivní totalitní společnosti *Mimmer*¹⁶, v níž autor poukazuje umělým jazykem kalpadočtinou na charakteristický způsob komunikace v totalitě, následně našla cestu ke svým čtenářům v podobě samizdatu, jako 32. svazek edice Petlice vydaný v roce 1973. Další verzi sepsal Gruša v němčině.¹⁷ Jak sám říká: „Z toho původního zbylo jen téma.“ (HVÍŽDALA 2011, 38) Ve Fondu Jiřího Gruše je uložen strojepis s autorovými vpisky, z něhož vycházelo vydání této prózy v souborném díle.

Od prosince 1966 se stal Gruša redaktorem týdeníku *Nové knihy* a čtvrtletníku *Výběr z nejzajímavějších knih*. Od ledna do dubna 1969 působil v redakci *Zitřka*, opět než bylo vydávání tohoto periodika zastaveno.

V letech 1970–1971 působil Gruša jako propagační referent v Inženýrských službách Liberec, 1971–1972 v Institutu marketingových služeb v Praze a v té době pracoval jako externí spolupracovník v Divadle Za branou. Po roce 1972 se živil postupně jako administrativní úředník, podnikový psycholog, knihovník, stavební polír a referent v různých stavebních družstvech v Praze. V letech 1975–1979 ho zaměstnávaly Nástavby a vestavby Praha.

Jiří Gruša podepsal Chartu 77, avšak jeho podpis nebyl zveřejněn z „taktických důvodů“.¹⁸ V sedmdesátých letech byl v Československu vytvářen politický tlak také v oblasti vydávání lexikografických projektů. Gruša si proto pro svou potřebu začal vytvářet soupis zakázaných autorů, nezávisle a souběžně s ním tak činil rovněž literární historik Jiří Brabec. Tyto jejich aktivity se spojily v myšlence sestavení slovníku českých spisovatelů. Gruša přizval ke spolupráci básníka Petra Kabeše a kritika Jana Lopatku. *Slovník* vyšel roku 1979 (mimo-

edičně)¹⁹ a následně i v roce 1980²⁰ (edice Petlice) samizdatem, v torontském nakladatelství Sixty-Eight Publishers v listopadu 1982 pod názvem *Slovník českých spisovatelů: Pokus o rekonstrukci dějin české literatury 1948–1979*, v Československu pak oficiálně v roce 1992 (s vročením 1991) pod titulem *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*²¹ (Praha: Státní nakladatelství), samozřejmě v aktualizované podobě. (PRIBÁŇ A KOL. 2019, 449–451) Materiály věnované vzniku a existenci *Slovníku* jsou uloženy ve Fondu Jiřího Gruši.

Rukopisy, sešity, poznámkové bloky patří mezi ty nejcennější předměty v Grušově pozůstalosti. Lze v nich sledovat genezi jednotlivých děl. V poznámkových blocích se mnohdy jedná o pouhé jednoslovné či jednovětné zápisy. Lze usuzovat, že často to byly autorem zmiňované poznámky provedené v noci, když nápady přicházely uprostřed spánku. Jindy okamžité náměty zaznamenával např. na servírovací papírové ubrousky. Poznámky a zápisy přinášejí i informace o jeho četbě, také o jeho velké touze psát. Součástí jsou i rukopisy děl nevydaných.

DOTAZNÍK

Jedním z děl Jiřího Gruši, které sehrálo významnou roli nejen v jeho osobním životním příběhu, ale i v historii české literatury, byl *Dotazník aneb modlitba za jedno město a přítele*. Tento román vznikl v období 28. února – 14. dubna 1975. Vyšel jako 64. svazek samizdatové edice Petlice roku 1976, následně i o rok později. Dle dochovaných záznamů vzbudil větší pozornost StB až začátkem roku 1978. Po několika měsících vyšetřování²² byl Jiří Gruša 30. května 1978 zatčen. Na jeho obranu 4. června téhož roku vystoupili dopisem generálnímu prokurátorovi ČSSR mluvčí Charty 77 Ladislav Hejránek a Marta Kubišová²³, den poté pak otevřeným prohlášením Václav Havel a devatenáct dalších spisovatelů. Po řadě zamítnutých odvolání byl Jiří Gruša 31. července 1978 nečekaně usnesením Generální prokuratury ČSSR z vazby propuštěn. (GRUŠA 2015, 352–359) Sám Gruša toto období komentoval slovy: „Vždyť i tam, kde píšeme monology, nejsme monologičtí. Kniha je sdělení vyprávěním. Dneska se říká: ‚narativ‘. Funguje v okamžiku, kdy si ji někdo přečte nebo poslechne. Tedy zvnitřněním. Vy vysíláte sice svou story naslepo, ale hledáte oči a uši. Když je

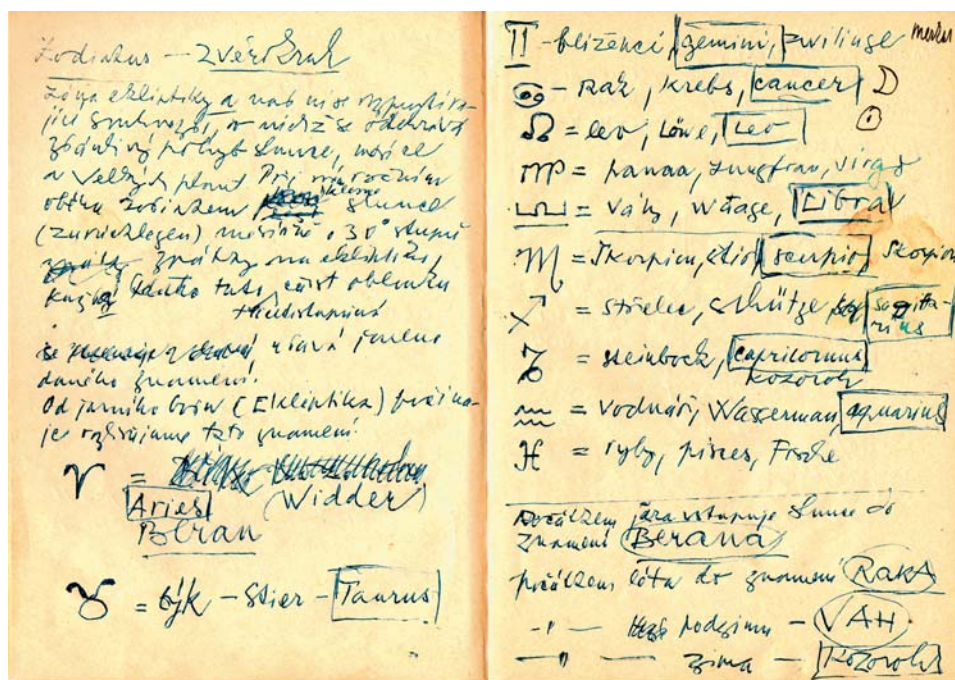

Obr. 4. Jiří Gruša v mládí.

najdete, může se příběh obrátit proti vám, jako se v první fázi obrátil *Dotazník* proti mně. Ale může se záračně obrátit ve váš prospěch. Jako třeba, když vyjdete z kriminálu a čeká na vás odpověď nečekaného sympatizanta. Jako na mě čekalo psaní od Heinricha Bölla. A třebaže soudruzi Hoferek a Nussberger²⁴ – ta nádherná rakouská jména – byli na slovo vzati odborníci „za-slova-vzeti“, nemohli si Bölla²⁵ dát předvolat nebo tvrdit, že je to samozvanec, který se kdoví proč chlubí Nobelovou cenou.“ (GRUŠA 2004, 163)

Knižně vyšel *Dotazník* nejdříve v exilu v Sixty-Eight Publishers (Toronto, 1978 a 1979), po sametové revoluci se český knižní trh dočkal tohoto textu v podobě vydání z nakladatelství Atlantis (Brno, 1990), Nakladatelství Lidové noviny (Praha, 2004) a následně ve III. svazku souborného díla Jiřího Gruši vydaného Nakladatelstvím Barrister & Principal (Brno, 2015), kde se editor zabývá i jednotlivými verzemi textu²⁶, jeho volbami pro jednotlivá vydání a samotnou genezi textu. (GRUŠA 2015, 332–347) Ve fondu Jiřího Gruši je uložen mj. i jeden z několika sešitů s názvem *Dotazník* obsahující originál Grušových zápisků s podrobnými astrologickými rozbory včetně ručně vytvořeného Časohledu Jana Chrysostoma Kepky, v knize použitého v podobě ilustrace.

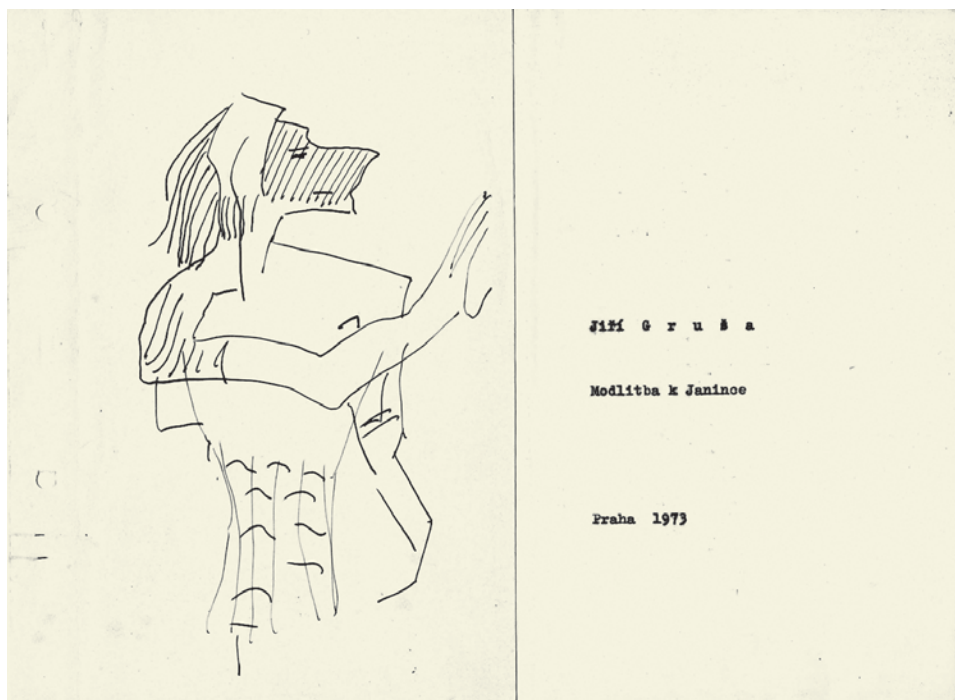
Roku 1979 vyšla kniha pod názvem *Der 16. Fragebogen* ve Švýcarsku v nakladatelství Reich, pařížské nakladatelství Gallimard vydalo *Prière pour une ville* roku 1981. Především v německy mluvících zemích se o tomto díle hojně zmiňovala tištěná média např. ve Vídni, Innsbrucku, Linci, Berlíně, Hamburku, Luzernu ad.²⁷ Antonín J. Liehm uvedl svůj příspěvek k německému vydání titulem: Ein tschechischer James Joyce.²⁸ Pro čtenářskou anketu čsl. vysílání pro rádio Svobodná Evropa natáčenou v Mnichově 31. ledna 1979 se zmínil spisovatel a novinář Karel Friedrich právě o *Dotazníku* Jiřího Gruši: „Jak v rovině ideové tak umělecké a řemeslné to je – pokud vím – první česká knížka, napsaná s vyloučením všech zábran. Ani cenzura, ani sebecenzura, ani dobová móda, kalkulace s čtenářským vkusem a s požadavkem nakladatele – nic z toho jako by pro autora neexistovalo. Tak nezávislý pří-

Obr. 5. Ukázka rukopisu knihy *Dotazník*.

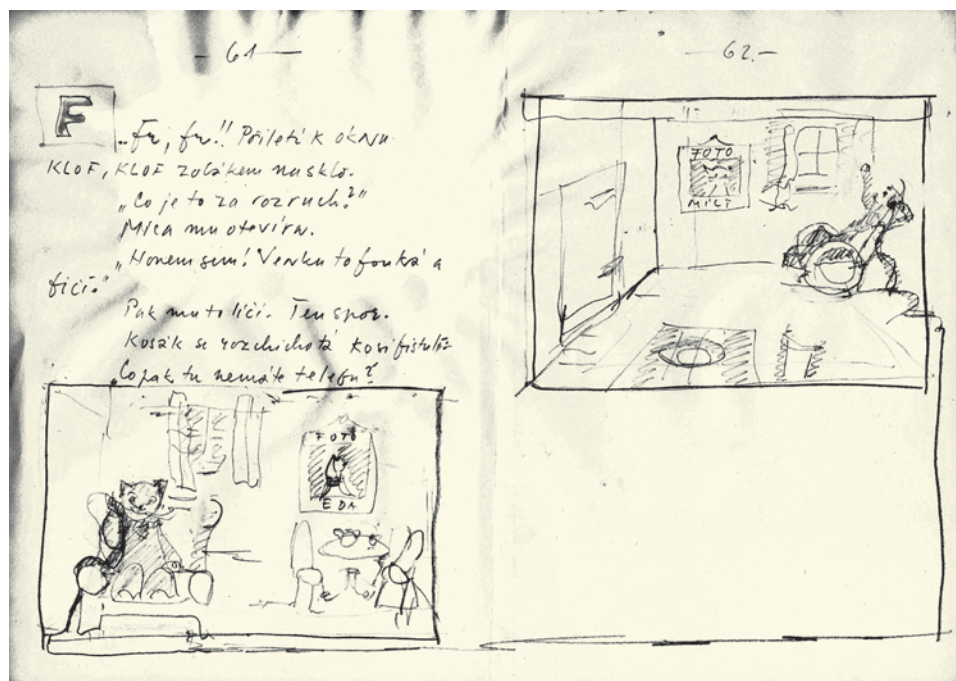
Obr. 6. Jiří Gruša se svou druhou ženou Ivanou Koutskou a synem Václavem.

Obr. 7. Ukázka z rukopisu *Modlitba k Janině*.

Obr. 8. Jiří Gruša při práci.

Obr. 9. Ukázka z rukopisu slabikáře *Máma, táta, já a Eda*. Česká abeceda.

stup k literatuře je něco vzácného – dokonce i na Západě. Z vlastní zkušenosti vím, jak je těžké dopracovat se k takové oprostěnosti a kolik odvahy – nejen politické, ale i čistě literární je k tomu zapotřebí. Zánrově by se mohlo říct: až dokumentární psychogram konkrétního jednotlivce v konkrétní době... Gruša je podle mého názoru velký talent, protože má odvalu vybočit z řady.“²⁹ Peter Kussi přeložil *Dotazník* do angličtiny, poté následovaly překlady do dalších jazyků. Za toto dílo získal Jiří Gruša Cenu Jiřího Koláře (1976) a Cenu Egona Hostovského (1978).

NEPOHODLNÝM

Ruzuňské vězení se stalo místem, kde vznikl nápad k sepsání románu *Doktor Kokeš Mistr Panny*.³⁰ První rukopis vznikl ještě v Československu. Když Jiří Gruša vycestoval do ciziny, vzal ho s sebou. Kniha následně vyšla česky i německy. A pravděpodobně právě zde je počátek přerodu česky píšícího spisovatele na Čecha píšícího německy. Gruša byl konfrontován s vysvětlováním, jak jsou jeho vlastní myšlenky míněny. (GRUŠA 2004, 182) Jak sám ale zmínil, jeho literární styl to poznamenalo: „V němčině jsem úsečnější.“ (HVÍŽDALA 2011, 183)

Roku 1980 přijal Jiří Gruša pozvání do MacDowell Colony ve státě New Hampshire v USA.³¹ Během pobytu mimo ČSSR byl zbaven čs. státního občanství.³² Korespondent ARD Hans-Peter Riese, s nímž se Gruša seznámil v Praze v roce 1968³³, pozval českého spisovatele k sobě do Bonnu. Tam se nechtěný emigrant usadil a v letech 1983–1989 působil především jako spisovatel v SRN. V té době byl vedle svých ostatních aktivit osloven rakouským nakladatelem, aby sestavil slabikář pro děti exulantů žijících v zahraničí.³⁴ Vyšla tedy nová učebnice s názvem *Máma, táta, já a Eda. Česká abeceda*³⁵, kterou představila rakouská ministryně kultury v říjnu 1988 na Frankfurtském knižním veletrhu.³⁶ Učebnice vznikla z iniciativy spisovatele Pavla Kohouta³⁷, na jehož popud Rakouské státní nakladatelství ÖBV vypsallo soutěž na vytvoření českého slabikáře pro děti žijící mimo rodný kraj. Cestu k česky mluvícím žákům měla učebnice složitou a i přes veskrze pozitivní hodnocení v českém tisku³⁸ a kladné reakce samotných učitelů nenašla po roce 1989 v naší zemi dlouhodobější uplatnění. V českých zemích vyšel slabikář pouze jednou (Praha: Galaxie, 1990). V pozůstatosti se nachází písemné svědectví o prvních zkušenostech s využitím slabikáře na základní škole v Olomouci. Je hodnocen jako učebnice atypická: „Namísto cvičení s přesně vymezenými způsoby užití jsme dostali krásnou knihu, jejíž umělecký text je opravdovým holdem českému jazyku“. V textu je vyzdvihována motivační stránka směrem k dětem, na druhou stranu se zdá samotným učitelům práce s tímto typem učebnice náročnější.³⁹

Slabikář se stal stejně jako všechny Grušovy vydané knihy (v češtině, němčině i dalších jazycích) součástí dominanty fondu – spisovatelovy osobní knihovny. Vedle knih, které do knihovny přicházely s jeho zájmy i s pracovními povinnostmi (činnost překladatelská, diplomatická), se zde nachází knihy jeho spisovatelských soupeřů (mnohdy přátel) – Václava Havla, Edy Kriseové, Pavla Kohouta, Ludvíka Vaculíka, Sylvie Richterové nebo Milana Uhdeho, nepřehlédnutelnou část zaujímá světová a ve vysoké míře i česká krásná literatura. Množství gramofonových desek prozrazuje hudební vkus Jiřího Gruši (alespoň z dob, kdy tento hudební nosič byl dominantním na trhu) – gregoriánské chorály, Antonio Vivaldi, Franz Schubert, Richard Strauss, Igor Stravinskij vedle Leoše Janáčka a především Antonína Dvořáka, pozdější českou tvorbu zastupují Hana Hegerová nebo Jiří Suchý a Jiří Šlitr.

Zvukové a videonahrávky na různých nosičích jsou z velké části časosběrným zdrojem Grušových rozhovorů a debat v rozhlasu i v televizi, různých literárních pořadů, dobových dokumentů v českém a německém jazyce.

V DIPLOMATICKÝCH SLUŽBÁCH

Po sametové revoluci se Jiří Gruša vrátil do své vlasti. Prezident republiky Václav Havel jej jmenoval velvyslancem ve Spolkové republice Německo, v těchto službách působil Gruša

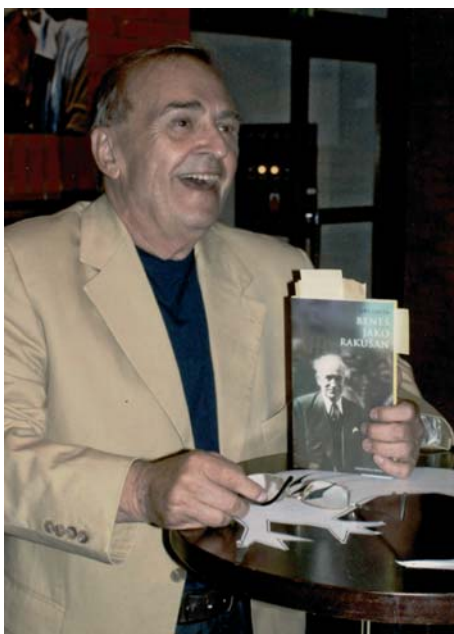
Obr. 10. Prezident Václav Havel a Jiří Gruša.

Obr. 11. Velvyslanec Jiří Gruša a spolkový ministr zahraničí Klaus Kinkel si vyměňují ratifikační listinu v Bonnu 14. 9. 1992.

Obr. 12. Velvyslanec Jiří Gruša a prezident Spolkové republiky Německo Richard von Weizsäcker.

Obr. 14. Jiří Gruša při představování své poslední knihy *Beneš jako Rakušan*.

Obr. 13. Jiří Gruša s manželkou Sabine.

až do června 1997⁴⁰. Přestože, jak sám vždy zdůrazňoval, neměl žádné předešlé diplomatické zkušenosti, jeho schopnosti, veliký kulturní a historický přehled i osobní znalost německého prostředí Grušu k této pozici téměř předurčovaly. Řídil se tím, že „... pravá diplomacie je o tom včas nepotěšit. Jste prostě zodpovědný za nezakreslený popis cizí situace. Dějiny diplomacie jsou plné katastrof, vzniklých ze servilních zpráv.“ (HvížďALA 2011, 140) O jeho výborném pozorovacím talentu a schopnosti analýzy svědčí množství dochovaných materiálů uložených v pozůstalosti v MZM, které ve své funkci pro českou politickou scénu připravoval. Tohoto přesvědčení se držel i při své zainteresovanosti v česko-německé otázce.⁴¹ I když stál v pozadí, jeho poznámky a rozborů (mnohé z nich zůstaly součástí Fondu Jiřího Gruši) se stávaly podklady pro jednotlivá jednání. Dne 27. února 1992 byla v Praze podepsána Smlouva mezi ČSFR a Německem o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, ratifikována byla Federálním shromážděním 22. dubna, 20. května ji ratifikoval Spolkový sněm a 26. června Spolková rada. Smlouva vstoupila v platnost 14. září 1992 výměnou ratifikačních listin, předal je osobně velvyslanec Jiří Gruša spolkovému ministroví zahraničí Klausovi Kinkelovi. Přestože si vzájemné vztahy mezi ČR a SRN i nadále udržely dynamiku předešlých let, do jisté míry je poznamenalo dělení ČSFR. Pro další rozvoj česko-německých vztahů zůstala právě tato smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci základním dokumentem. Vše se završilo 21. ledna 1997, kdy Česko-německou deklaraci podepsali předseda vlády ČR Václav Klaus a německý spolkový kancléř Helmut Kohl za asistence ministrů zahraničí Klause Kinkelera a Josefa Zieleniece v Praze.

Za působení v německy mluvících zemích byl Jiřímu Grušovi 9. ledna 2006 propůjčen Velký kříž za zásluhy s hvězdou Řádu za zásluhy Spolkové republiky Německo. In memoriam – 18. listopadu 2019 – mu byla udělena Ministrem zahraničních věcí Medaile za zásluhy o diplomacii.⁴²

Roku 1996 kandidoval Jiří Gruša do Senátu ČR. Kandidoval za ODS, přestože nebyl členem žádné politické strany, ve volebním obvodu zahrnujícím Tachovsko a okres Cheb (bez Mariánskolázeňska). Jako kandidát s nejvyšším počtem hlasů vstupoval do druhého kola, v němž však zvítězil Peter Morávek (ČSSD). Z období předvolební kampaně se ve Fondu Jiřího Gruši zachovalo množství novinových výstřižků a rozhovorů týkajících se palčivých otázek daného regionu, kulturní přehledy, výsledky voleb nebo dopisy místních institucí i soukromých osob žádajících Jiřího Grušu buď o pomoc nebo o následnou angažovanost v jejich záležitostech v případě jeho vítězství. Přiložena je i kopie otevíraného dopisu Václava Havla vyjadřujícího Grušovi po vítězství v 1. kole prezidentovu osobní podporu. Zajímavý je dochovaný sešit rukopisných poznámek, který opět vypovídá o pečlivé přípravě potencionálního senátora.

Po odchodu z českého velvyslanectví v Německu působil Jiří Gruša krátkou dobu jako ministr školství, mládeže a tělovýchovy. V letech 1998–2004 vstoupil opět do velvyslaneckých služeb, tentokrát v Rakousku. Jako prezident Mezinárodního PEN-klubu získal celosvětová ocenění. Roku 2006 obdržel čestný doktorát od European University, o rok později se stal řádným členem European Academy of Science. Ředitelem vídeňské Diplomatické akademie byl jmenován v roce 2005. Obě tyto funkce vykonával do roku 2009, kdy se vrátil k literární tvorbě. Na sklonku života vyšlo jeho dílo *Beneš jako Rakušan*⁴³ (Brno: Barrister & Principal, 2011).⁴⁴

Dne 28. října 2011 Jiří Gruša zemřel během operace srdce.

ZÁVĚR

Když se Jiří Gruša ocitl jako vysokoškolský student v Praze, kde řešil nejen finanční stránku své existence, ale také hledal svou novou, vlastní identitu neopírající se o rodinné kořeny a bezpečí rodného města, jistě netušil, jak dobrodružnou životní pouť nastoupil. Už jako mladý, začínající básník vystupoval jako mluvčí různých seskupení, nebál se nabourávat konvenčnost ani nesmyslnost komunistického zřízení. Aktivně se podílel na vzniku literárních platforem pro svou, nově nastupující literární generaci. Především jeho prózy

provokovaly. Nejen představitost čtenářů, ale ve velké míře tehdejší tajné služby socialistického zřízení státu. Sledování ani věznění ho nezastrašilo, ale naopak motivovalo k dalšímu psaní, a to i v nechtěné emigraci, kde se rozhodl naučit místní jazyk tak, aby v něm mohl tvořit. V německy mluvících zemích si jako spisovatel a básník získal pověst citlivého, moudrého pozorovatele se smyslem pro humor a mnohdy i britkostí jazyka. I přesto, že jeho vlast mu nejen dokázala upírat svobodu, ale dokonce ho i zbavila československého občanství, nezanevřel na ni. Naopak. Vše, čemu se díky emigraci v Německu naučil, poskytl svými diplomatickými, kulturními i literárními aktivitami své rodné zemi v době, kdy se znovu mohla svobodně nadechnout. Výraznou měrou se podílel na narovnání česko-německých vztahů, svou péči věnoval i propagaci české literatury a kultury v zahraničí.

Fond Jiřího Gruši uložený v Moravském zemském muzeu je cenným odkazem pro další generace. Poukazuje na odvahu postavit se totalitnímu režimu, vyrovnat se s nechtěným vyhnanstvím a nezahofknout. Díky Grušově vstupu do mezinárodní politiky se linka jeho osobního příběhu prolíná s „linií“ dějin nejen českého a německého národa, ale také s dějinami evropskými i světovými. Fond je badatelům otevřen k hlubšímu a kritickému zhodnocení. Část týkající se především oblasti Grušovy literární tvorby je již takto zpracovávána prostřednictvím souborného díla postupně vycházejícího česky (brněnské nakladatelství Barrister & Principal) a zároveň německy (rakouské nakladatelství Wieser Verlag), které je součástí spisovatelovy rozsáhlé knihovny.

Článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury (DKRVO, MK000094862).

POZNÁMKY

- ¹ V noci z 9. na 10. listopadu 1938 po celém Německu vypukl protizidovský pogrom, který bývá označován názvem „křišťálová noc“ (německy „Kristallnacht“). Tento pogrom urychlil vyostření nacistické protizidovské politiky v roce 1938.
- ² Občanský průkaz Československé socialistické republiky Jiřího Gruši, vydán v Praze 31. ledna 1972. Uloženo ve Fondu Jiřího Gruši.
- ³ Pozitivní vztah Jiřího Gruši k Pardubicím také v pozdějších letech dokazuje i jeho fond v MZM – Grušova osobní knihovna obsahuje množství publikací o tomto městě. Dokladem náklonnosti k rodnému městu je i rodinné dědictví v podobě zarámovaných vyobrazení pardubického zámku z roku 1853 a zříceniny hradu Kunětická hora. Uloženo ve Fondu Jiřího Gruši.
- ⁴ Žákovské knížky pro 9.-11. postup. ročník jedenáctileté střední školy a pro školy pedagogické studenta Jiřího Gruši, školní rok 1956/57. Uloženo ve Fondu Jiřího Gruši.
- ⁵ Tehdy Filosofické fakultě Karlovy university v Praze. (Při Grušově nástupu na fakultu roku 1957 bylo v jeho výkazu o studiu razítko s názvem Filosoficko-historická fakulta.)
- ⁶ Výkaz o studiu na vysoké škole studenta Jiřího Gruši, vydaného v Praze dne 16. září 1957. Uloženo ve Fondu Jiřího Gruši.
- ⁷ Svázaná kopie strojopisu diplomové práce je součástí Fondu Jiřího Gruši.
- ⁸ Vysokoškolský diplom Jiřího Gruši vydaný v Praze 5. července 1962. Uloženo ve Fondu Jiřího Gruši.
- ⁹ Rukopisy těchto básnických prvotín jsou uloženy ve Fondu Jiřího Gruši.
- ¹⁰ Přepis není gramaticky upravován.
- ¹¹ Tento oficiální postup Jiřího Gruši mnohé literáty odrazoval. Jedním z nich byl i Václav Havel. Pociťoval k celé této generaci literátů vnitřní distanci pro jejich, jak se mu zdálo, snazší profesní život. Přesto se v roce 1965 stal členem redakční rady *Tváře*. „Redakci *Tváře* jsem navštívil jen jednou, spíš ze zvědavosti, přinesl jsem tam několik typografických básní, které jsem tehdy psal. Přijali mě vřelě, mé básničky otiskli, dokonce potom i jeden článek; žádné další kontakty jsem s nimi ale neměl. Asi po roce existence *Tváře* proběhla v redakční radě jakási revoluce (...), a tak jsem byl pozván do redakční rady tak trochu s podmínkou, že vstoupím do Svazu spisovatelů a budu tam za *Tvář* bojovat...“ (HAVEL, HVIŽDALA 2021, 99–100)
- ¹² Tuto kauzu Gruša popisuje ve své vzpomínkové knize *Umění stárnout*.
- ¹³ *Sešity* vycházely do roku 1969.
- ¹⁴ „Já jsem v *Sešitech* posléze vlastně mohl dělat, co jsem chtěl dělat v *Tváři*. Ačkoliv po letech, když se na to dívám, nelišilo se to příliš od toho, co pak *Tvář* dělala. Snad akcenty byly jinde. Ostatně také jsem se

- vzpamatoval z toho šoku a prakticky tak kolem roku 1967 jsem nějakým způsobem zase zpátky našel vlastní literární sebedůvěru, otřesenou jednak tou nesmyslnou kampaní kvůli článku v *Literárních* a také jistým zklamáním ve vlastní partě.“ (HVIŽDALA 2011, 37)
- 15 V časopise uveřejněný jako *Listy z Kalpadocie* pod pseudonymem Samuel Lewis. Román *Mimmer* vyšel roku 1972 v samizdatu, oficiálně pak roku 1991 v Odeonu.
- 16 Strojopis s rukopisnými vpisky, z něhož bylo vycházeno, je uložen ve Fondu Jiřího Gruši.
- 17 „Nakladatel chtěl knihu, vybral jsem si *Mimmer*. Téma odpovídalo mé situaci. Znovu jsem se ocitl v jakémsi krutém mimo. V Kalpadocii nebo gulliverovskými v Lilliputu. Ale jinak, než když jsem psal český originál. Kalpadocie byla ve mně, ne venku.“ (GRUŠA 2004, 213)
- 18 „Vpustil jsem Havla dovnitř, abychom si mohli nerušeně povídat. Vysvětlil mi, oč se jedná, a začal se zálibně rozhlížet. Pochopil prostředí divadelně. Sedl si za stůl pod portrét prezidenta Husáka a začal tónem sládky z *Audience*: ‚Vaši žádosti o byt vyhovíme! Stačí jeden podpis.‘ Smáli jsme se a já signoval. Asi za týden mě navštívil Ludvík Vaculík se sdělením, že se dohodli můj podpis nezveřejnit, vzhledem k mé organizační užitečnosti.“ (GRUŠA 2004, 166)
- 19 Kniha byla svázána do černého plátna. Bývá tedy označována jako „černý slovník“.
- 20 S vročením 1979.
- 21 Kromě toho, že Jiří Gruša v něm má své vlastní slovníkové heslo, je uveden také jako spoluautor.
- 22 Ve Fondu Jiřího Gruši lze nalézt zdigitalizovaný (i jeho tištěnou kopii) vyšetřovací svazek StB č. 729897 týkající se Jiřího Gruši. Stejně také zdigitalizovaný svazek č. 11135 o výtvarníku Mikuláši Medkovi (s důrazem na sledování skupiny trockistů) a množství dalších materiálů k období aktivního zájmu o Jiřího Gruši ze strany StB.
- 23 Mimo jiné v něm uvádějí: „Celý tento případ je naprosto absurdním útokem na svobodu projevu, zaručenou československou Ústavou. Charta 77 žádá, aby oba nezákonně uvězněni – z nichž Jiří Gruša je vážně nemocen – byli okamžitě propuštěni.“ Xerokopie dopisu z Prahy ze dne 4. června 1978 adresovaného Janu Feješovi, generálnímu prokurátorovi ČSSR, uloženého ve Fondu Jiřího Gruši.
- 24 Jaroslav Nussberger a Miloslav Hoferek vypracovali znalecký posudek pro potřeby trestního řízení. (GRUŠA 2015, 358)
- 25 V knize *Umění stárnout* je uveden překlad dopisu Heinricha Bölla Pavlu Kohoutovi psaného 22. prosince 1978 v Kolíně nad Rýnem poté, co Böll přečetl rukopis *Dotazníku*. Mimo jiné je v něm uvedeno: „Já přirozeně neznám současnou českou literaturu dost přesně, mohu však dobře odhadnout, že tato kniha přispěje k její slávě a jejímu lesku nejenom v Evropě, ale velmi pravděpodobně v celém světě.“ (GRUŠA 2004, 163)
- 26 Tento podrobný rozbor vychází i z jednotlivých variant rukopisů *Dotazníku* uložených ve Fondu Jiřího Gruši v MZM.
- 27 Velké množství těchto novinových výstřížků obsahuje Fond Jiřího Gruši.
- 28 Stuttgart: Evangelische Kommentare, Mai 1980. Uloženo ve Fondu Jiřího Gruši.
- 29 Přepis rozhlasového pořadu Čtenářská anketa čsl. vysílání RFE k 1. lednu 1979, str. 6. Sepsáno v Mnichově 31. ledna 1979. Uloženo ve Fondu Jiřího Gruši.
- 30 „Uvědomil jsem si, že vnímám čas simultánně. Že se mi štěpí a vrací do jednoho místa. K oknu celý. Jako ti holubi, kteří na druhé straně mříže řepkali a vrkali, odlétali a pak se vraceli. Věděli, že jim nemůžeme nic udělat, že si na ně nemůžeme otevřít. Začala mě zajímat kniha jako okno, kterým se může dovnitř i ven. A také ta vězeňská věž, na které se slétávala kaňata, jistá si, že tam nahoře uprostřed věznic je svoboda dravců. Líbilo se mi, jak viditelně nosí v drápech ulovené myši, podobně jako estébácké škodovky svázely ulovené delikventy. Ta zvláštní definice místa. Chtěl jsem knihu jako bod, který by neměl posloupnost, ale odkud by začínalo lomení a drobení příběhů, které by se však daly tak či onak poskládat. V podstatě to byla jakási anticipace webové stránky.“ (GRUŠA 2004, 180–181)
- 31 Pozvání i následnou korespondenci lze studovat ve Fondu Jiřího Gruši. Je součástí velmi rozsáhlého a významného celku korespondence soukromé i oficiální.
- 32 K tomuto aktu došlo v rámci akce Asanace, která v Československu probíhala na přelomu 70. a 80. let. V rozhodnutí Ministerstva vnitřní věci ČSR z 9. prosince 1981 (čj.: VS/3-57/15418/81) je uvedeno, že důvodem bylo poskytnutí „interview časopisu *Extrablatt*, v němž hrubým způsobem pomlouval socialistické zřízení v ČSSR“ (uveřejněno v srpnu 1981) a také v rozhovoru pro rozhlasovou stanici Hlas Ameriky „pomlouval socialistické a státní zřízení v ČSSR a zkresloval postavení a současnou situaci čs. literárních tvůrců v Československu“ (vysíláno 22. října 1981). Kopie uloženy ve Fondu Jiřího Gruši.
- 33 Riese byl v Praze roku 1968 zahraničním dopisovatelem.
- 34 O jeho zodpovědném a systematickém přístupu při tvorbě učebnice svědčí kopie strojopisu jeho zprávy *O vyučování literatuře na českých školách* (v rozsahu 58 stran) vycházející z textů učebnic, čítanek a příruček pro učitele českého jazyka a literatury a také z platných učebních osnov. Ve svém rozsáhlém pojednání uvádí mj.: „Pozoruhodnou skutečností zůstává, že žák je stále (a přes všechna doporučení k osobnostní zainte-

- resovnosti) pouhým předmětem psychologického nátlaku, který se všemi silami snaží pedagogisovat k vyšším cílům. Ačkoliv nejvyšším a jediným možným pedagogickým cílem výchovy literaturou a vyučování literatuře nemůže být nikdo jiný než jednotlivý žák osobně. Nikde, doslova nikde není vážně zdůrazněno (ani v učebnicích ani v osnovách), že bezprostřední a poslední instancí pro jakékoliv nadšení pro nadosobní, kolektivní atd. cíle právě při výchově literaturou nemůže být nic jiného než právě vytvoření vazby, „sebezpoznání“, sebestopozumění mezi jednotlivcem a „literaturou“.³⁵ Uloženo ve Fondu Jiřího Gruši.
- Výtvarníkem byl po pečlivém výběru pověřen Miroslav Wagner tehdy žijící v Düsseldorfu.³⁶
- Přípravné materiály, rukopisy, strojopisy vznikající při jeho tvorbě jsou také uloženy ve Fondu Jiřího Gruši.³⁷
- Důvodům vzniku této učebnice prvního čtení i následnému osudu uplatnění v Čechách i jiných zemích věnuje Pavel Kohout kapitolu ve svých vzpomínkách. (KOHOUT 2018, 601–605)
- Ve Fondu Jiřího Gruši se nachází množství novinových výstřížků i strojopisných zpráv a dopisů napsaných často samotnými učiteli či řediteli škol.³⁸
- Zpráva Dr. Hany Mikulenkové *První zkušenosti se slabikářem* z Olomouce dne 1. května 1991, ZŠ Fr. Stupky 16, Olomouc. Uloženo ve Fondu Jiřího Gruši.³⁹
- Velvyslanecké období v SRN je ve fondu zastoupeno množstvím dokumentačního materiálu a fotografií. Zajímavých artefaktem jsou dvě návštěvní knihy.⁴⁰
- Podrobně byla tomuto tématu věnována výstava *Česko-německé vztahy po roce 1989* uskutečněná ve dnech 22. listopadu 2022 až 9. dubna 2023 v prostorách Moravského zemského muzea. K výstavě byl připraven také kritický katalog.⁴¹
- Uloženy ve Fondu Jiřího Gruši. Podobně jako řada dalších ocenění a medailí.⁴²
- Text vznikl původně německy. Svědectvím o jeho vzniku je množství dochovaného materiálu ve Fondu Jiřího Gruši.⁴³
- „On se mi tak trochu pomstil. Zabýval jsem se Masarykem, filozoficky a historicky, Beneš mě spíš zlobil. Jeho druhou kapitulací jsem zažil jako desetiletý kluk s následky pro naši rodinu. Táta musel do dolů a uškliboval se, kdykoli padlo jeho jméno. Za mnichovské krize sloužil v pohraniční pevnůstce a nelíbilo se mu, že jsme se vzdali. Mohl se ale vrátit k rodině, kde jsem byl čerstvý kňoural. V osmašedesátém jsem si pak kladl otcovu otázku: Jak to, že se nebráníme? Brzy nato jsem se setkal s Prokopem Drtínou, čímž začalo moje benešování. Zarazila mě jeho nevráživost k někdejšímu nadřízenému. Zatímco pro předválečného prezidenta hledal omluvné argumenty, únorový mu vadil. Znamenal mu konec demokracie, zaviněný nedostatkem kuráže. Udivila mne ale především jedna věta. Drtina tvrdil, že ho Beneš varoval před vstupem do politiky: ‚Tam Vám nebudu moci pomoci!‘ (...) Z toho jsem vyvodil dvojitou morálku. Politika a etika nesouvisely.“ (JEŘÁBEK 2011, 45)⁴⁴

LITERATURA

- GRUŠA, J. [DOBIÁŠ, D.], 2014: *Prózy I. Povídky a novely. Dílo Jiřího Gruši, svazek I.* Barrister & Principal, Brno.
- GRUŠA, J. [DOBIÁŠ, D.], 2015: *Eseje a studie o literatuře a kultuře I. Dílo Jiřího Gruši, svazek II.* Barrister & Principal, Brno.
- GRUŠA, J. [DOBIÁŠ, D.], 2015: *Prózy II. Romány. Dílo Jiřího Gruši, svazek III.* Barrister & Principal, Brno.
- GRUŠA, J. [DOBIÁŠ, D.], 2017: *Eseje a studie o literatuře a kultuře II. Dílo Jiřího Gruši, svazek IV.* Barrister & Principal, Brno.
- GRUŠA, J. [DOBIÁŠ, D.], 2017: *Eseje a studie o diplomacii a politice. Dílo Jiřího Gruši, svazek V.* Barrister & Principal, Brno.
- GRUŠA, J. [DOBIÁŠ, D.], 2018: *Básně. Dílo Jiřího Gruši, svazek VI.* Barrister & Principal, Brno.
- GRUŠA, J. – KRAUS, K. – BALBÍN, J. [DOBIÁŠ, D.], 2020: *Překlady a adaptace. Dílo Jiřího Gruši, svazek VII.* Barrister & Principal, Brno.
- GRUŠA, J. [DOBIÁŠ, D.], 2021: *Rozhovory. Dílo Jiřího Gruši, svazek VIII.* Barrister & Principal, Brno.
- GRUŠA, J. [DOBIÁŠ, D.], 2022: *Díla pro děti. Dodatky dramata a překlady. Dílo Jiřího Gruši, svazek IX.* Barrister & Principal, Brno.
- GRUŠA, J., 2004: *Umění stárnout. Rozhovor s Daliborem Dobiášem.* Paseka, Praha–Litomyšl.
- HAVEL, V. – HVIŽDALA, K., 2021: *Dálkový výslech.* Euromedia Group, Praha.
- HVIŽDALA, K., 2011: *Grušova hlídka na Rýnu. Rozhovory.* Mladá fronta, Praha.
- JEŘÁBEK, M., 2011: Beneš jako Rakušan. Rozhovor s Jiřím Grušou. *Kontexty. Časopis o kultuře a společnosti III*, č. 2., 45–53.
- JEŘÁBEK, M., 2021: Jiří Gruša nezapomenutelný: návod k použití. *Kontexty. Časopis o kultuře a společnosti XIII, Speciální příloha*, č. 5., 1.
- KOHOUT, P., 2018: *To byl můj život??.* Euromedia Group, Praha.
- LIBRI PROHIBITI [GRUNTORÁD, J.], 1995: *Katalog knih českého exilu 1948–1994.* Nakladatelství PRIMUS, Praha.
- PŘIBAŇ, M. A KOL., 2019: *Český literární samizdat 1949–1989.* Academia – Ústav pro českou literaturu, Praha.

ARCHIVNÍ PRAMENY

Moravské zemské muzeum. Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření (ODKAZ), Fond Jiřího Gruši.

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Artikel ist dem Jiří Gruša-Fonds im Mährischen Landesmuseum gewidmet. Der Dichter, Prosaiker, Übersetzer, Essayist und Diplomat Jiří Gruša (1938–2011) betrat die Welt der Literatur in seiner Muttersprache. Seine Heimat entnahm ihm aber aus politischen Gründen während seines einjährigen Aufenthalts in den Vereinigten Staaten die tschechische Bürgerschaft. Ab 1981 ließ er sich im deutschen Bonn nieder, wo er allmählich auf Deutsch zu schreiben begann. Weltberühmtheit brachte ihm sein Roman *Dotazník aneb modlitba za jedno město a přítele* (Fragebogen oder Gebet für eine Stadt und einen Freund; er entstand in der Zeitspanne vom 28. Februar bis 14. April 1975), der in mehrere Sprachen übersetzt wurde. Nach der Samtrevolution kehrte Gruša in seine Heimat zurück und trat in diplomatische Dienste ein; er war Botschafter der Tschechischen Republik in Deutschland und danach in Österreich. Er setzte sich stark für die Begradigung der tschechisch-deutschen Beziehungen ein. Mit Brünn und seiner Kulturszene pflegte Jiří Gruša regelmäßige Arbeit- und freundschaftliche Kontakte, als Botschafter in deutschsprachigen Ländern setzte er sich für die Anknüpfung von Kulturbeziehungen zwischen Brünn und Bonn und zwischen der Südmährischen Region und Niederösterreich ein. Für diese Verdienste erhielt er im Jahre 2011 in Memoriam den Preis der Stadt Brünn für die internationale Zusammenarbeit. Eines der Gebäude des Mährischen Landesmuseums trägt seinen Namen – das Jiří Gruša-Haus. Gerade dort wird sein umfangreicher und in mancher Hinsicht wertvoller Fonds aufbewahrt, der zum Bestandteil der Sammlungen der Abteilung für die Geschichte der Kultur antitotalitärer Ausrichtung (ODKAZ) wurde. Er stellt einen wertvollen Nachlass für künftige Generationen dar. Er weist auf den Mut hin, dem totalitären Regime zu widerstreben, sich mit dem ungewollten Exil auseinanderzusetzen und nicht zu verbittern. Dank Grušas Eintritt in die internationale Politik setzt sich die Linie seines Privatlebens mit der „Linie“ der Geschichte nicht nur der tschechischen und deutschen Nation, sondern auch mit der europäischen und weltweiten Geschichte durch. Der Fonds bietet zugleich eine Menge mannigfaltigen Materials. Das Museum gewann den ersten Teil dieses Fonds bereits im Jahre 2010, also noch zu Lebzeiten von Jiří Gruša. In nachfolgenden Jahren widmete dem Museum einen weiteren Teil seine Frau Sabine, die mit dem Museum auch weiterhin Kontakte pflegt und mit der Bearbeitung des Materials sehr behilflich ist, zu welchem sie erschöpfende Kommentare liefert. Dafür gehört ihr unser Dank. Eine interessante Kollektion schenkte auch der Bruder des Schriftstellers Zdeněk Gruša. Der Jiří Gruša-Fonds bleibt weiterhin offen, wird um hochwertige Dokumente und Sammlungsgegenstände erweitert. Dank dieser Tatsache ist er einer tieferen und kritischen Auswertung offen. Der vor allem das literarische Schaffen betreffende Teil wird schon auf diese Weise bearbeitet und in den Gesammelten Werken schrittweise publiziert, die auf Tschechisch (Brünner Verlag Barrister & Principal) und auf Deutsch (österreichischer Wieser-Verlag) erscheinen und zum Bestandteil Grušas Bibliothek werden.

